

Revitaliseringen av det samiske Sør-Varanger – fra samisk samlesanggruppe til fulle hus på Samfunnshuset

v/ Tove Lill Magga, Samisk kirkeråd

Samisk kirkeråd er et av tre sentralkirkelige organ i Den norske kirke. Det valgte rådet har et sekretariat som også fungerer som en avdeling med ansvar for samisk kirkeliv. Jeg er i dag ansatt som seniorrådgiver ved dette avdelingskontoret i Tromsø.

Samisk kirkeråd ble opprettet i 1992. Den første generalsekretær Synnøve Breivik, reiste ved oppstart rundt i alle samiske områder for å rekruttere folk som kunne bidra i arbeidet med å styrke samisk kirkeliv lokalt, og nasjonalt. Annemarie Kjeldsø var den gang organist i Sør-Varanger menighet og hun formidlet kontakt mellom samene i menigheten og Samisk kirkeråd. Dette er bakgrunnen for at jeg fikk mulighet til å engasjere meg i samisk kirkeliv, på frivilling basis og etter hvert også som ansatt.

Samisk kirkeråd deltok fra starten av i et internasjonale urfolksarbeid som var forankret i Kirkenes verdensråd (KV) i Genève, der seksjon for arbeid med rettferdighet, fred og vern om skaperverket var en helt sentral samarbeidspart i dette arbeidet. I 1996 ble Samisk kirkeråd med i et studieprosjekt i KV, med tema «Theology of life / Livets teologi», der 20 urfolksgrupper over hele verden inngikk i et nettverkssamarbeid med fokus på kampen mot alt som truer livet på jorda. Jeg ble da oppnevnt av samisk kirkeråd til å delta i dette arbeidet. Den samiske gruppen hadde i oppgave å belyse utsagnet: «Vi bekjenner at jorden hører Herren til», i fellesskap med en gruppe fra Samoa i Stillehavet. Prosjektet pågikk i nær tre år, og et av resultatene var at det i 1999 ble etablert et permanent urfolksprogram i Kirkenes Verdensråd. Arbeidet i denne gruppa gav oss inspirasjon og mulighet til å sette ord på, og samtale om hva det vil si å være kristen og same. Vi utviklet en måte å organisere gruppa og samtalene på, der vi som var fra helt forskjellige områder av Sàpmi, med ulik bakgrunn og alder, sammen kunne utforske tema ut fra våre egne erfaringer. Prosjektet ble til stor inspirasjon i det videre arbeidet med samisk kirkeliv og særlig i arbeidet mot menigheter og kirken på lokalt nivå. De som deltok var Per Oskar Kjølaas, Kjell Skog, Tore Johnsen, Karen Marie Eira Buljo, Anna Jakobsen, Marit Myrvoll og meg. Noen av ble oppfordret av Samisk kirkeråd til å skrive en artikkel, og de ble publisert i heftet: «Vi bekjenner at jorden hører Herren til. Studieprosjekt i Sàpmi 1994 -1996.» (Den norske kirke, Samisk kirkeråd; Oslo 1996).

Jeg fikk gjennom mitt engasjement i «Livets teologi» et sterkt ønske om å arbeide på en tilsvarende måte innenfor samisk kirkeliv på lokalt nivå. Sammen med en sambygding og tidligere kollega fra skoleverket, musikkpedagog Annemarie Kjeldsø inngikk vi i et samarbeid mellom Sør-Varanger menighet og samene i menigheten. Vi gikk i gang med først å planlegge en samisk gudstjeneste ved markeringen av 6. februar i 1997. Vi fikk kontakt med mange andre samer. Pensjonert prost i Indre Finnmark prosti, Kåre Kvammen og pensjonert lærer Gunvor Rasmussen, som også hadde formell utdanning i samisk språk, ble sammen med Annemarie og meg sentrale ressurspersoner. Det var helt nødvendig at vi som inngikk i ledergruppa, hadde relevant faglig kompetanse innenfor flerkulturell pedagogikk og flerkulturell forståelse. Det var nødvendig med kunnskaper om samisk språk og samisk kulturkunnskap, flerspråklig utvikling i et lokalsamfunn og fleretnisk identitet. Det var nødvendig å ha kunnskap om folkemusikk for å kunne ta tilbake den tradisjonelle salmesangen. Det var nødvendig å ha kunnskap i samisk kristendom og samisk kirkeliv og teologi, i arbeidet med revitalisering av samisk kirkeliv i Sør-Varanger. Det var helt nødvendig at vi som kom sammen den gang, hadde akkurat

denne kompetansen gjennom både formell utdanning og erfaringsbakgrunn. Vi søkte penger fra Samisk kirkeråd og Nord-Hålogaland bispedømme for å få dekt de utgiftene vi hadde i prosjektet og noe lønnsmidler til det musikkfaglige arbeidet med salmesangen. «Samisk salmesanggruppe» i Sør-Varanger vokste frem av de behov og ønsker som samene i Sør-Varanger menighet selv hadde. Vi som satte i gang dette arbeide hadde en felles forståelse av hva som vår rolle og oppgave var. Vi anså det som svært viktig å bygge på prinsippet om at det var deltakernes ønsker som skulle danne grunnlaget for våre planer. Deres ønsker skapte ofte en praksis som er noe forskjellig fra det menigheten ellers gjorde til vanlig. Menigheten var og er antallsmessig og kulturelt norskdominert. Dette er ikke uvanlig for menigheter som geografisk er utenfor det som kirken hadde definert som et samisk kjerneområde. Kirken hadde på dette tidspunkt ingen ordninger eller tiltak rettet mot samene i disse menighetene.

Det første som skjedde var å sammenkalle til et møte for å planlegge en samisk gudstjeneste. Der ble det først spurt om hva de ønsket og hva som var viktig for dem. Svaret vi fikk var entydig: De ville synge salmer som de kjente. Slik ble salmesanggruppa igangsatt. Annemarie hadde utdanning innenfor musikk og var organist i menigheten. De årene hun var ansatt der kunne hun gjøre dette innenfor rammene av sitt arbeid. Det var en stor fordel, da vi fikk et samarbeid direkte med menigheten. De første årene var det ca. 20 mennesker som deltok. Det har helt frem til for noen få år siden vært mellom ti og femten personer som har deltatt. Salmesanggruppa hadde ikke medlemslister, da vi definerte oss som et nettverk og ikke som en forening med medlemskap. Det etter hvert også dannet en samisk kirkeforening som arbeidet mer systematisk for at det skulle etableres faste samiske gudstjenester i menigheten. Dette skjedde samtidig med at arbeidsformen og nettverket som salmesanggruppa hadde etablert, ble videreført. De som ønsket å delta var velkomne når de ønsket å være med, uten at det var et press om deltakelse. Det var ikke «obligatorisk» å møte og ikke noen form for påmelding. Møtene ble annonsert i avisa og det ble rekrutterte deltakere ved at venner inviterte sine venner til å bli med. Etter modell fra arbeidet med «Livets teologi» ble det et mål å organisere sammenkomstene sosialt, på en slik måte at de var kulturelt tilpasset en måte å være sammen på som folk var fortrolige med.

Vår måte å samtale og samhandle på ble noe forskjellig fra den måten som brukes til vanlig på møter, eller ved offentlige tilstelninger. Det må i den sammenheng sies at samene i Sør-Varanger har praktisert sin samiske kultur innenfor helt private sammenhenger og de har hatt sine egne uformelle kulturelle arenaer. Kulturforskjeller kan eksemplifiseres ved å se på hvordan det å være gjest og det å være vertskap i et samisk hjem, kan være svært forskjellig fra en vestlig, borgerlig og urbant hjem. Der vil det være av stor verdi at vertskapet har ansvar for å ivareta gjesten sin. I samiske hjem kan det være omvendt, ved at det er gjesten som har ansvar for å ivareta vertskapet. Gjesten har ansvar for å ta seg av verten, og derfor er det opp til gjesten om det blir servering, mat, samtaler etc. Dette er det skrevet fagartikler om disse fenomenene, og det fortelles vitser om slike situasjoner. «Har du litt kald kaffe, og kan du varme den» er en slik vits som er ganske kjent, og som fortelles på norsk med samisk aksent. Jeg forstår hvorfor dette kan være morsomt, men det er også litt trist fordi det er nedlatende og latterliggjørende. Samenes kommunikasjonsformer og uformelle nettverk representerer sterke og bærekraftige sosiale former der relasjonelle forhold mellom mennesker er sentralt. Relasjonen mellom to mennesker utgjør slik grunnstammen i den sosiale samhandlingen, og på samisk er rekka av personlige pronomen slik: jeg, du, *vi to*, vi osv.

I Salmesanggruppa var det et mål å finne måter å samhandle på som vi alle kunne være fortrolige med, der vi kunne være oss selv og slippe å måtte forsikre oss mot den undertrykkningen som slike vitser for eksempel representerer. Latterliggjøring er en form for undertrykkelse. Den kan ligge skjult og være innvevd i institusjonsstrukturene og i samhandlingsformene i et lokalsamfunn, og hos menneskene der. Vi pekte hele veien på hva som var målet med salmesanggruppa og hvorfor det var viktig å finne ut hva som var viktig for oss. Vi møttes jevnlig i menighets salen i kirka og fant ut at folk ønsket å snakke sammen to og to rundt et kaffebord. De ville i mindre grad lytte til at en person snakket til alle på en gang. Målet var at vi sammen skulle finne en form som de opplevde som sin egen. Formen kom av seg selv og ble slik: *Folk setter seg rundt kaffebordet og alle snakker sammen samtidig. Noen har med kaffe og noe å spise, og det avtales fra gang til gang, etter som folk har tid og mulighet. Fleksible løsninger der samtalen som finner sted foregår ved at to og to snakker sammen, mens de drikker kaffe. Når alle er ferdig snakket og har fått snakket med de de ønsket å snakke med det kunne ta tid de første gangene) - går vi inn i kirka. (eller synger rundt kaffebordet). Annemarie leder salmesangen og de som er til stede velger salmene. Vi synger kjente salmer på den tradisjonelle samiske syngemåten, eller vi synger nye moderne samiske salmer med et samisk tonespråk. Det samiske tonespråket er også ivaretatt i den nye samiske liturgien i den nye nordsamiske gudstjenesteliturgien. (Som Kåre Kvammen lærte oss).*

De første gangene var det mange som gråt da vi begynte å synge, og det var mange sterke øyeblikk med påfølgende fortellinger om minner som dukket opp. De som deltok hadde ikke sunget eller hørt disse salmene siden de var barn eller ungdom og da både i forbindelse med arbeid, i sorg og til fest. Det var som om de hadde mistet noe og fikk det tilbake. For min egen del ante jeg ikke at jeg kunne alle disse salmene utenat. Min bestemor sang alltid salmer mens hun arbeidet inne i huset eller i fjøset. Jeg hadde også glemt hvor mye salmene betød for meg. Vi sang på norsk eller på samisk alt eller hva folk ønsket. Folk hadde et stort repertoar av salmer som de ønsket å synge. Vi hadde en stor salmeskatt å ta av og det var helt utrolig fint å få synge gjennom alle de gamle og kjent salmene. Annemarie la til rette for den samiske syngemåten og spilte piano eller orgel på en dempet måte, som gjorde at folk kunne bruke det samiske tonespråket. Dette er forskjellig fra den syngemåten som brukes i kirka til vanlig.

Jeg tenker at de som deltok opplevde å bli mer hele som mennesker, gjennom å delta i salmesanggruppa. De fikk mulighet til å ta sitt eget tilbake. De ble mer oppmerksomme på at de selv var bærere av den samiske kulturen, og at den var så verdifull at de kunne gi den videre til sine barn og barnebarn. Det samme med den samiske kristendommen. De ble seg bevisst at de var gode nok kristne. De sluttet å skjule sin samiske kristne identitet. De fleste av disse hadde selv ikke gått i kirka før, utenom dåp, konfirmasjon og begravelser. Salmesanggruppa har vært til stede og sunget samiske salmer i kirka og ved grava til de i gruppa som etterhvert har gått bort. Dette har vært utrolig betydningsfullt for fellesskapet.

Kvinnene var i flertall i salmesanggruppa, men det var også noen få menn med hele tiden. Nå er mange av de som var med borte. De er på den andre siden. Vi er noen få igjen og mange er blitt gamle. Den eldste er nærmere hundre år og kan ikke komme til samlingene mer, men noen besøker henne av og til. Hun har uttrykt et sterkt ønske om at vi skal fortelle hennes historie. Hun ble født i en sørvarangersamisk reindriftsfamilie. Den skiller seg fra det som historikerne omtaler som Varangersamene, ifølge Vorren. Sør-Varangersamene drev reindrift i det området som er vår kommune i dag og delvis inne i det som er Russland i dag. I denne sammenheng skal hun være

anonym og omtales med et fiktivt navn; Bigga / Birgitte. Hun ble sendt på internat da hun var barn. Det navnet som foreldrene hennes hadde gitt henne var Bigga. Da hun begynte på skolen og måtte bo på internatet, ble hun skrevet inn som Birgitte. Dette navnet er det hun i dag er omtalt med av de fleste. Hun fortalte oss dette når vi møttes rundt kaffebordet i salmesanggruppa. Hun sluttet aldri å snakke om det, og var opprørt over at de «skiftet navn» på henne. I salmesanggruppa het hun Bigga. Hun fikk tilbake sitt eget navn. Hun sluttet også å hekle duker og å bake goro, som hun hadde lært som tjenestepike hos internatbestyrerens familie. Hun gikk over til å veve skalleband og koftebelter, og hun lærte det også videre til sin sambygding som også var med i salmesanggruppa. På denne måten ble også hennes kompetanse i samisk husflid / duoddji, som hadde vært sovende, blitt vekket opp og videreført. Mange av medlemmene begynte etter hvert på koftekurs, samisk språkkurs og lærte seg å sy og å veve, og da ble også behovet for å omtale det de lagde på samisk, vekket. Etter hvert hadde nesten alle tatt tilbake tradisjonen med å bruke kofte i kirka, slik det hadde vært før.

Omtrent samtidig med at salmesanggruppa kom i gang med sitt arbeid, deltok mange fra salmesanggruppa i dannelsen av en samisk kulturorganisasjon. SAKO ble etablert i 1997. SAKO inngikk samarbeid med kommunen om fast markering av samisk nasjonaldag, og første gangen var vi noen få mennesker på kafe Sentrum i Kirkenes, og i dag er dørene fra kafeen åpnet og det fullt hus, både på kafeen og i den store salen på Samfunnshuset. De fleste som er der er koftekledde og det samiske språket brukes både fra talerstolen og i samtalene rundt bordene. Det samiske er nå til stede både på de private og på de offentlige arenaene i vårt lokalsamfunn. Dette er et relativt nytt fenomen.

Mange samer i vår kommune, og især barn og unge har ikke kunnet velge å fremstå som samer i det offentlige rom, av mange grunner. Samene i kommunen har i mange år vært i en situasjon der den samiske delen av deres identitet ikke er representert i skolens og barnehagens opplæring. Den har vært usynlig i det offentlige rom og forvaltet med taushet. En kan si at det samiske på en måte har gått «under radaren» i forhold til tiltak innenfor kirken eller andre offentlige institusjoner. Samene levde som samer i sine private sfærer, miljøer og nettverk, og der ble samisk kultur, kunnskap og kompetanse tatt vare på, videreført og utviklet. De samiske uformelle kunnskapsinstitusjonen er hjemmenes hushold, som ivaretar samisk mat, arbeidsfellesskapet som ivaretar næringskompetanse som reindrift og sjølaksefiske, faddersystemet og besteforeldre, tanter og onkler som ivaretar omsorg og trosopplæring, osv.

Når samene deltok ved arrangement i det offentlige rom eller i regi av formelle institusjoner, da fremsto de fleste samene som norske. Samene hadde da som nå, meget god kompetanse i norsk språk og kultur. Alle hadde vært nødt til å lære norsk, både gjennom hele fornorskingsperioden, men også i all tid etter, da både barnehage, skole, helsevesenet og alle andre offentlig tjenesteyting i Sør-Varanger har vært norske. Slik er det for en stor del fortsatt, med unntak av de to samiske museene i Sør-Varanger; Savio museet og Àvv – skoltksamisk museum. Samiske barn og unge lærer samisk språk og kultur av sine foreldre, med unntak av noen få timer samisk i uka på skolen, om de har lærer. Det meste de lærer av samisk språk og kultur, er det de har tilgang til i sitt private miljø. Samene har alltid, gjennom sine uformelle opplæringsinstitusjoner hatt en sterk overlevelsestrategi, der også forskansning mot undertrykkelse og mestring av livet som same, læres. Dette er en kompetanse som en må beherske for å overleve som menneske i et sterkt fornorsket samisk lokalsamfunn.

Jeg må derfor her også si noe om hvordan undertrykkelse av samene kan gi seg utslag også i dag.

Hvorfor er det slik at mange av samene fortsatt «går under radaren» med sin kultur og sin samiske identitet? En kan si at dette skjer mer eller mindre bevisst. Noen velger å fremtre som same, med den delen av sin samiske identitet «som de norske finner mest behagelig». Dette kan avstedkomme det at en ikke tar opp noe som er problematisk eller vanskelig, men forholder seg til det som er vakkert og fint. Som same kan du til en viss grad velge hvilken selvrepresentasjon du fremstår med, og hvordan du skal leve når du vet at du er same. De som ikke har en samisk kulturell kompetanse, kan ikke velge, fordi de ikke kan bruke noe de ikke har. Det vil være lite troverdig å fremstå som same, og kanskje vanskelig, uten noen form for kulturell kompetanse? De som ikke har hatt tilgang til å tilegne seg samisk språk og kultur, har heller ikke mulighet til å bruke det. Det kan være mange som vet at de er samer med eller uten samisk kulturkunnskap og kompetanse, og som velger å ikke definere seg som same på den offentlige arena, som for eksempel kirka. Mange som har opplevd stigmatisering velger likevel å fremstå som same i det offentlige rom. Andre ønsker ikke å fremstå som samer. Dette er forskjellig fra person til person.

Stigma er negativt. Det er som Jesu sår i hender og føtter. Det minner om det å bli korsfestet for noe du ikke har gjort.

Et stigma kan sies å være utformet av et flertall. Da produseres det forestillinger om at det finnes flere negative karakteristiske trekk ved en person eller gruppe som setter de i en lavere posisjon i samfunnet. Den hundreårige fornorskningspolitikken satte stigmatiseringen satt i system, og den ble praktisert av offentlige institusjoner som kirke og skole. I den tidligste fase av fornorskningen fra 1850 og fremover var det språket, religionen og det som var den tidlige samiske kristendommen som ble nedvurdert og demonisert. Senere ble også det å bære samiske klær og alle samiske kulturelle former og levevis nedvurdert og betegnet som ikke forenelig med det som var godt og riktig. Den norske stat hadde som mål å sikre at bare den norske kulturen var gyldig og gangbar. Samene ble stigmatisert sosialt (væremåter), moralsk (horestempling av kvinner) økonomisk, (tyvaktig og grådig) og intelligensmessig (dum) osv. Etniske stigma rammer enkeltmennesker som tilhører eller assosieres med den etniske gruppen på en svært brutal måte. Det finner sted en prosess der personer som tilhører en gruppe over lang tid, blir tilskrevet det å ha negative personlige egenskaper og et utseende som blir betegnet som stygt. Dette påvirker medlemmenes selvbilde kollektivt, på en negativ måte. Det er i tillegg alvorlig at stigmatiseringen skaper rom for, og bidrar til å legitimere negative handlinger mot den stigmatiserte gruppen og den medlemmer. Dette nedfeller seg på et ubevisst plan, hos majoritetens medlemmer. Stigmatisering berøver samene som enkeltmennesker livsutfoldelse og mange gleder. Det reserveres lavere posisjoner i samfunnet, for denne gruppen. Det å bli utstøtt fra menneskelige fellesskap, ved hjelp av hersketeknikker som løgn, latterliggjøring, usynliggjøring, samme hva du gjør så er det galt, objektgjøring, splitt og hersk (sette folk opp mot). Fenomenet kan være svært vanskelig å få øye på og holdningene som leder til disse handlingene er innvevd og akseptert hos flertallet. Majoritetstilhørighet gir tilgang til de fleste maktposisjoner i samfunnet. Dette gjør at det i utgangspunktet alltid er til stede en viss asymmetri i relasjonen mellom majoritet og minoritet. Personer som stigmatiseres blir nedvurdert av som de som de er omgitt av. Det er mange som tar sosialt avstand fra dem som enkeltpersoner, ved å være nedlatende eller ved å ignorere dem på sosiale arenaer.

Dette hadde gjennom mange år vært virkeligheten for mange samer, også i Sør-Varanger. De som ikke har hatt mulighet til å gå under radaren har ikke kunnet skjermes eller forsikres seg mot den undertrykkelsen som stigmatiseringen rommer.

Det er stor variasjon mellom mennesker når det gjelder hvordan de mestrer det å leve som samer. Min bestemor Marit Inga, sa en gang til meg: Tove-Lill – tror du kanskje virkelig at vi samer egentlig ER like god som andre folk? Hun begynte å øyne et håp om at det ikke var slik at samene var dårligere enn andre. Hun hadde nok internalisert undertrykkelsen, men når tidene forandret seg med Alta-saka og bedring av politikken overfor samene i Norge, så fikk også hun erfare at det ikke nødvendigvis var slik hun hadde trodd. Hun lærte oss at vi måtte være ekstra flittige på skolen, alltid snakke sant, være renslige og oppføre oss ordentlige, som om vi på en måte hadde en negativ bagasje som vi måtte kompensere for ved å være ekstra påpasselig og flittige, ordentlige osv.

Den kulturelle tilpasningen i tjenestetilbudet til samene i regi av det offentlige i dag, skal være forankret i samisk språk og kultur. Dette er vedtatt i lover og forskrifter. Dette gjelder ikke minst i kirken. Det er derfor helt nødvendig med kunnskaper og kompetanse om samiske forhold og om hva fornorskningen var, og hvilke følger det har i dag. Det må snakkes sant om dette i det offentlige rom.

En forsoningsprosess er bygd opp av flere trinn i en stige. Det å snakke sant om det som har skjedd er sentralt. De parter som har vært involvert i fornorskningen, de to folkene samer og nordmenn og tilsvarende kvener og nordmenn, må komme sammen og føre en likeverdig dialog. Målet er å oppnå en gjensidig forståelse for den andres situasjon, med mer forståelse for hva som skal til for å gjenopprette tillit og likeverd. Erkjennelse av den andres erfaringer og opplevelser er svært viktig for å oppnå forsoning. Det må finne sted gjenopprettende handlinger som har karakter av oppreisning. Salmesanggruppa kan sies å være et trinn i stigen som handler om gjenoppretting.